

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-45>

УДК 37.09

Григорович О.П., Грибачова О.О., Боричко Т.Ю.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Анотація. У статті порушується проблема формування цілісної картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Картина світу розглядається як інтеграційна категорія, результат осмислення дійсності і набуття людиною гармонії зі світом. Акцентовано увагу на тому, що основу формування цілісної картини світу дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку складає ідея єдності і взаємодоповнюючого характеру наукового, художньо-естетичного, філософсько-релігійного пізнання. Процес формування цілісної картини світу має включати чуттєве пізнання навколишнього світу та розглядатися як результат взаємодії особистості дитини з навколишнім середовищем. У статті зосереджено увагу на тому, що формування картини світу особистості залежить від її гносеологічного, ціннісного, творчого, комунікативного, естетичного потенціалу.

Ключові слова: картина світу, діти старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Hryhorovych Olga, Gribacheva Elena, Borychko Tatiana
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University**FORMATION OF AN INTEGRATED PICTURE OF THE WORLD IN CHILDREN**

Summary. The level of ecological culture of modern society has caused an increase in the negative impact on the biosphere, which has caused the close to the crisis state of the environment. The new strategy for the development of mankind must comply with the objective laws of the universe, ensure the dialectical unity of man and nature, create the preconditions for the harmonious development of all life forms and be based on an awareness of the integrity of nature. This implies that it is perceived as a living material orderly system whose components are interconnected and form a certain unity. The article deals with the problem of forming a holistic picture of the world in children of preschool and young school age. The picture of the world is regarded as an integration category, the result of understanding reality and acquiring human harmony with the world. It is noteworthy that the idea of unity and complementary character of scientific, artistic, aesthetic, philosophical and religious knowledge is the basis for forming a holistic picture of the world of preschool and elementary school children. The idea of unity and complementary character of scientific, artistic, aesthetic, philosophical and religious knowledge is the basis of forming a holistic picture of the world of children of preschool and younger school age. The process of forming a holistic picture of the world should include sensual knowledge of the outside world and be seen as a result of the interaction of the child's personality with the environment. The article focuses on the fact that the formation of the picture of the world of personality depends on its epistemological, value, creative, communicative, aesthetic potential. Theoretical generalizations of the problem of forming a holistic picture of the world of children of preschool and younger school age make it possible to distinguish the following pedagogical conditions: taking into account the life experience of children, knowledge about objects, phenomena, connections in nature; getting acquainted with specific objects of nature; involvement of children in direct perception, exploration of nature objects; implementation of cross-curricular links; providing communication in the teacher-parent system to inform children about nature. These didactic conditions for the formation of a holistic perception of nature are decisive and they influence the process and the final result.

Keywords: picture of the world, children of senior preschool and younger school age.

Постановка проблеми. Рівень екологічної культури сучасного суспільства спричинив зростання негативного впливу на біосферу, чим обумовив близький до кризового стан природного середовища. Нова стратегія розвитку людства має відповідати об'єктивним законам Всесвіту, забезпечувати діалектичну єдність людини й природи, створювати передумови для гармонійного розвитку всіх форм життя та ґрунтуватися на усвідомленні цілісності природи. Це передбачає сприйняття її як матеріальної живої впорядкованої системи, компоненти якої знаходяться у зв'язках між собою та утворюють певну єдність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формування цілісного сприйняття природи у дітей є актуальним питанням педагогіки уже протягом багатьох століть (Й. Герbart, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін.). Сучасна педагогічна система

намагається вирішити це питання, додаючи низку нових підходів, де об'єктами сприймання виступають: загальні закономірності функціонування природи (В. Ільченко, К. Гуз); природа у відповідності до ієрархічного принципу її побудови (А. Степанюк, С. Пескун, З. Плохій); конкретні об'єкти, явища природи (Т. Байбара, Н. Бібік, І. Зверев, З. Плохій, О. Савченко); індивідуально значуща для дітей інформація про природу (З. Плохій); об'єкти природи як суб'єкти (З. Плохій, А. Степанюк).

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Констатуємо суттєвий внесок науковців у розробку аналізованої проблеми, зазначимо, що в їхніх працях висвітлено лише окремі аспекти формування цілісного сприйняття природи.

Мета статті – обґрунтування педагогічних умов формування цілісної картини світу дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасного стану організації навчального процесу в дошкільній та початковій ланці освіти свідчить про те, що формування цілісного сприйняття природи здійснюється у старшому дошкільному та молодшому шкільному віці. Національна система освіти, з урахуванням специфіки культурно-освітніх традицій займає особливе місце у формуванні цілісної картини світу особистості.

Картина світу як інтеграційна категорія є предметом вивчення найрізноманітніших областей наук: філософії, історії, культурології, філології, психології, етнології та ін. Ми розуміємо картину світу як результат осмислення дійсності і набуття людиною гармонії зі світом, яка проявляється в чуттєвій емоційній оцінці навколишнього світу.

Питання, пов'язані із формуванням цілісної картини світу останніми роками активно обговорюються в науковій літературі, і їх аналіз дозволяє виділити ряд якісно різних ступенів розвитку поняття «картина світу»: міфологічна, релігійна, філософська, наукова.

Життєдіяльність людини в суспільстві залежить від її вміння орієнтуватися в зовнішньому середовищі, встановлювати систему взаємин. Ці вміння безпосередньо залежать від змісту духовного світу людини, повноти її знань, уявлень, характеристик ціннісних орієнтирів, рівнів домагань і потреб. Підставою, що дозволяє особистості досить легко адаптуватися до ситуацій мінливого світу є поняття «картини світу». Центральним в характеристиці даного феномену визначається поняття цілісності. Синонімічним рядом поняття картини світу є: образ світу – модель світу – бачення світу – модель універсалу – схема діяльності – пізнавальна карта і т.п.

На даний момент накопичено достатньо великий практичний і теоретичний матеріал, який дозволяє істотно доповнити і деталізувати поняття картини світу. Картина світу являє собою сукупність когнітивних і ціннісних орієнтацій, не існує єдиної загальнонаціональної картини світу (Р. Редфілд). Картина світу детермінує найбільш зручний спосіб дії як на свідомому, так і на несвідомому рівні (С. Лур'є); відображає властиву носію даної культури картину того, як існують речі, концепція природи, особистості і суспільства (К. Гірц); характеризує дійсні зв'язки людини зі світом, які об'єктивно виражаються в суспільній практиці.

Картина світу, за визначенням ряду науковців, являє собою візуалізовану модель світобудови, її просторово-часову багатогранність, яка існує у свідомості людини. Аналіз наукової літератури (І. Куликовська, В. Савчук) дозволяє зробити висновок, що сприйняття світу дитиною є міфологічним, фундаментальним, на основі якого формується і розвивається поступово філософська, універсально-символічна наукова картина світу. Дитячі питання «Хто я?», «Як я з'явився на світ?», «А що було до того, як я народився?» та ін., є питаннями про початок життя та його зміст. У них акумулюються бажання дитини пізнавати світ і себе в ньому. Розуміння буття здійснюється на основі ціннісних орієнтацій, вироблення стилю життя, прийняття моральних норм і еталонних прикладів поведінки.

Однак, усе більше науковців звертають увагу на те, що сучасна система освіти конструє в свідомості дитини мерехтливе бачення світу [2, с. 122]. Природа не розглядається, на жаль, як упорядкована цілісність систематизованих знань. Діти отримують досить розрізнені знання, що визначає їх поведінку, вчинки, спосіб взаємин тощо. Формування цілісності світу – особливий тип філософії, який полягає у прагненні до мудрості, всередині якої досягається єдність «добра та істини», «любові та правди». Це не тільки певний спосіб мислення, а й безпосереднє інтуїтивне, художньо-емоційне пізнання світу, досягнення його єдності. У зв'язку з тим, що молодший школяр засвоює способи пізнання світу через слова, тексти та схеми, малюнки і т.п. даний тип філософської картини світу має визначальне значення та є провідним.

Процес формування картини світу характеризується предметністю, складається в процесі пізнання дитиною реальної дійсності, осягнення закономірностей природи, відкриття наукових законів. Зміст ознайомлення дітей з основами науки закладено у навчальних програмах. Наукова картина світу у даному контексті характеризується такими властивостями:

- вона являє собою пошук розуміння і пояснення будь-якого аспекту реальності;
- розуміння досягається за допомогою формулювання законів, або принципів, способів дій;
- способи, закони, принципи можуть бути перевірені в тому числі експериментально.

Відкриття науки ділять цілісність світу на окремі, але механічно пов'язані між собою частини. Але оскільки сама людина є цілісною системою, їй властиве прагнення до цілісного сприйняття і розуміння світу. Тому наука є цілісною. Цілісність проявляється у пошуках синтезу накопичених наукою різного роду знань. З цією метою створюються усілякі узагальнюючі теорії (кібернетика, синергетика, семіотика, теорія систем, междисциплінарні науки фізична хімія, біофізика, біохімія тощо). Ураховуючи результати проведеного аналізу, можемо констатувати той факт, що цілісна картина світу – своєрідний синтез міфологічної, філософської, релігійної та наукової картин світу. Підкреслимо, взаємозв'язок на основі саме синтезу, а не арифметичного додавання, необхідністю їх органічного злиття, виведення з одного спільного кореня.

Основу формування цілісної картини світу дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку складає ідея єдності і взаємодоповнюючого характеру наукового, художньо-естетичного, філософсько-релігійного пізнання. Становлення цілісної картини світу обумовлено єдністю форм пізнання світу, чуттєвості і категоріальності в сприйнятті. Цілісність світу розуміється в якісному і кількісному просторовому співвідношенні у зв'язку чуттєво-логічного пізнання світу. Цілісна картина світу дітей є своєрідним синтезом уявлень про світ, що характеризуються інтегративністю реального і образного ступеня впорядкованості та співвідпорядкованості об'єктів, явищ дійсності, системи культурних цінностей та рівнем розуміння існуючих взаємозв'язків. Змістом формування цілісної картини світу дітей старшого дошкільного та молодшого шкіль-

ного віку є освоєння міфологічної, філософської, релігійної та наукової картини світу в усіх існуючих взаємозв'язках. Визначаючи змістовну сторону формування цілісної картини світу дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, необхідно мати чітке уявлення про наступні особливості цього складного процесу:

– чуттєве пізнання навколишнього світу має бути реалізовано в освітньому процесі різними способами: фарбами, звуками, словами, знаковими символами;

– картина світу індивіда, як відображення дійсності – особистісний, динамічний процес, який необхідно розглядати у зв'язку із розвитком особистості на різних етапах;

– рівні, засоби, способи, методи формування цілісної картини світу визначаються в залежності від вікових, індивідуальних особливостей особистості дитини;

– формування цілісної картини світу слід розглядати як результат успішної / неуспішної взаємодії особистості дитини з навколишнім середовищем.

Картина світу індивіда залежить від цілого ряду об'єктивних та суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів відносять виховання, освіту, зовнішнє середовище, в якому живе людина, етнічні особливості середовища тощо. Суб'єктивними факторами є особливості психіки, психічний і емоційний стан особистості. В залежності від об'єктивних і суб'єктивних факторів у різних людей елементи картини світу розрізняються по адекватності, повноті і глибині, що обумовлено віковими особливостями, життєвим досвідом, особливостями розумової діяльності, менталітету.

Пізнання закономірностей навколишньої дійсності пов'язано із різними характеристиками особистісних процесів (М. Каган). *Гносеологічний (пізнавальний) потенціал* визначається об'ємом та якістю інформації, яка є у розпорядженні особистості. Така інформація складається із знань про зовнішній світ. Цей потенціал особистості включає в себе психологічні якості, з якими пов'язана пізнавальна діяльність дитини при формуванні картини світу.

Аксіологічний або ціннісний потенціал особистості визначається набутою в процесі соціалізації системою ціннісних орієнтирів. Він визначає у дитини особистісно значимий образ навколишнього світу і рівень сформованості екологічної етики і культури.

Творчий потенціал визначається здібностями дитини до продуктивної діяльності і відіграє важливу роль у формуванні світогляду та світорозуміння, так як допомагає реалізувати активне ставлення до реальної дійсності.

Комунікативний потенціал особистості визначається змістом та інтенсивністю контактів дитини, допомагає успішно пізнавати багатовимірну дійсність не тільки в результаті індивідуальної, але й колективної діяльності, використовувати при її пізнанні різного роду джерела інформації.

Естетичний потенціал особистості визначається рівнем, змістом, інтенсивністю її художньо-творчих потреб. Стає засобом педагогічного впливу при сприйнятті навколишньої дійсності.

Саме потреби даного потенціалу визначають ступінь розвитку емоційно-ціннісного ставлення дитини до навколишнього світу.

Формування цілісної картини світу – складний, багатоступінний процес. Основними аспектами якого можна виділити: сприйняття, переломлення через «я» нових знань і відчуттів; усвідомлення інформації, пов'язане з розумовою і чуттєвою діяльністю; формування власної картини світу у свідомості індивіда. Усі ці етапи взаємопов'язані та взаємозалежні. Існує пряма залежність уявлення про світ людини та знань. Так, брак знань робить картину світу особистості неповною. Уявлення про світ співвідносяться з основними компонентами цілісної картини світу дитини, що включають такі центри, як Природа, Людина, Суспільство, Культура, Наука. Саме ці елементи в освітньому процесі дозволяють у результаті сформувати інформаційну культуру, комунікативну культуру, наукову культуру, культу творчості.

Діти старшого дошкільного віку мають певний запас конкретних знань, а наочно-образне мислення є підсумком їх інтелектуального розвитку (Л. Венгер, Н. Виноградова, Я. Коломенський та ін.). Сучасні концепції розвитку, навчання і виховання дітей молодшого шкільного віку (І. Бех, О. Сухомлинська, Л. Петерсон, Д. Ельконін) однією із умов розвитку особистості вважають створення адекватних умов, пізнання себе самого поряд з пізнанням навколишнього світу.

У молодшого школяра в онтогенезі первинним є сенсорний досвід (О. Зак, В. Давидов, Д. Ельконін та ін.), який уможливило засвоєння первинних уявлень про властивості і якості об'єктів і явищ світу. Саме на цій основі відбувається становлення міфологічної, філософської, релігійної, наукової картини світу. Діти молодшого шкільного віку вже мають у своєму розпорядженні значні резерви розвитку. Прихід дитини до школи знаменується перебудовою усіх пізнавальних процесів, розвитком здатності особистості здійснювати цілий ряд операцій. Процес інтелектуального розвитку дітей завершується раніше, аніж процес особистісного дорослішання. Крім того, період пізнавального розвитку дещо коротший, аніж період особистісного зростання. У молодшому шкільному віці продовжують розвиватися такі основні характеристики пізнавальних процесів як сприйняття, увага, пам'ять, уява, мислення і мова. Саме ці процеси визначають сприйняття і пізнання навколишньої дійсності [1].

Сприйняття – образ теперішнього. Дитина може не тільки чуттєво пізнавати світ, а й уявляти його властивості та якості, що є доказом її здатності до аналізу, порівняння, узагальнення. Чуттєва шабель пізнання дитиною навколишнього світу характеризується тим, що відбувається процес поступового відходу від сприйняття одиничного, конкретного, до абстрактного. При цьому, чуттєва форма дещо ускладнює пізнання світу, створює в свідомості дитини об'єктивні умови для фіксації загального, абстрактного.

Психологами (О. Зак, Д. Ельконін) доведено, що наочна форма відображення об'єктивної реальності не є механічним, дзеркальним копіюванням дійсності. Насправді, то є результат активного, цілеспрямованого освоєння об'єктивної

реальності. Основною формою почуттєвого відображення реального світовідчуття є почуття. Відчуття пов'язують дитину зі світом і є основним джерелом формування картини світу.

У процесі пізнання світу природи дітьми беруть участь різні аналізатори: зорові, слухові, дотикові, нюхові та ін. Актуальною проблемою сучасної освіти є активне включення всіх аналізаторів у процес освоєння навколишньої дійсності, а не обмеження, наприклад, використання тільки зорових аналізаторів. Уявлення про навколишній світ, на відміну від всіх інших, має бути найбагатшими як по змісту так і за можливостями їх формування. Цей аспект обов'язково має враховуватися при формуванні картини світу, а ефективне формування відчуттів дітей має займати основне місце у даній системі. В уявленнях, зазвичай, закріплюються найвагоміші ознаки явищ і процесів природи, їх взаємозв'язки, особливості функціонування тощо. Системне формування відчуттів та уявлень дитини про навколишній світ має бути одним із найважливіших завдань при пізнанні кожною дитиною реального світу. Саме в уявленнях, як правило, закріплюються і зберігаються найбільш характерні ознаки зовнішніх і внутрішніх особливостей раніше сприйнятих явищ і процесів навколишньої дійсності. Вони нерозривно пов'язані із процесами відчуття і сприйняття, при цьому відображають уже не явища і об'єкти, а найбільш характерні їх особливості. Процес категоризації – це не тільки узагальнення досвіду, а й взаємодія зі світом, із собою, з іншими людьми. Процес розуміння цілісності світу визначається тими категоріальними структурами крізь які дитина пізнає навколишній світ. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що в процесі пізнання навколишнього світу дітьми старшого дошкільного та молодшого шкільного віку необхідно враховувати природні можливості, здібності, особливості віку дитини і створювати необхідні умови задля розвитку і самореалізації особистості дитини. Особливу увагу у процесі формування цілісної картини світу дитини варто звертати на її мотиваційно-ціннісну сферу, необхідно акцентувати виникнення, формування і функціонування стійких потребно-ціннісних орієнтирів у пізнанні навколишнього (В. Серіков, І. Унт).

Список літератури:

1. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія. Київ, 2007. 400 с.
2. Григорович О.П., Волохата К.М. Формування основ екологічної культури молодших школярів засобами екологічного просвітництва. *Молодий вчений*. 2019. № 5(69). С. 122–125.
3. Плохій З.П. Природа як пізнавальна цінність. *Дошкільне виховання*. 2001. № 6. С. 7–9.

References:

1. Skrypchenko, O.V., Dolynska, L.V., & Ohorodniichuk, Z.V. (2007). *Vikova ta pedahohichna psykhohohiia*. Kyiv: Karavela, 400 p. (in Ukrainian)
2. Hryhorovych, O.P., & Volokhata, K. (2019). *Formuvannia osnov ekolohichnoi kultury molodshykh shkoliariv zasobamy ekolohichnoho prosvitnytstva*. *Molodyi vchenyi*, no 5, pp. 122–125.
3. Plokhii, Z.P. (2001). *Pryroda yak piznavalna tsinnist*. *Doshkilne vykhovannia*, no 6, pp. 7–9.

Визначення дидактичних умов формування цілісного сприйняття природи дітьми старшого дошкільного та молодшого шкільного віку здійснювалося нами на основі з'ясування поглядів педагогів на особливості організації сприймання дітьми природи (Т. Байбара, Н. Бібік, К. Гуз, Н. Захарова, В. Ільченко, Н. Коваль, К. Крутій, З. Плохій, А. Степанюк та ін.).

Сучасна педагогіка звертає увагу на той факт, що діти повинні бути якнайближче до природи, яка безпосередньо впливає на них через спостереження, експерименти, екскурсії, прогулянки. Треба дати змогу дітям пізнати свою місцевість, знайти річку, ліс, озеро тощо, знати рослинний і тваринний світ свого краю. В. Сухомлинський зазначав, що пробудити в дітей інтерес до розуміння сутності природи, бажання спостерігати за природними явищами, навчити дітей бачити природу, відчувати її серцем, робити власні відкриття можна лише на основі залучення їх до систематичних спостережень та праці в природі. На думку З. Плохій, перевагу необхідно віддавати безпосереднім спостереженням, іграм, дослідом, догляду за рослинами і тваринами [3].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Теоретичні узагальнення проблеми формування цілісної картини світу дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку дають можливість виокремити такі педагогічні умови:

- урахування життєвого досвіду дітей, знань про предмети, явища, зв'язки в природі;
- ознайомлення із конкретними об'єктами природи, що мають індивідуальну значущість для дитини, загальними закономірностями функціонування природи;
- залучення дітей до безпосереднього сприймання, дослідження об'єктів природи;
- упровадження міжпредметних зв'язків, інтегрованого викладання;
- забезпечення взаємозв'язку у системі «педагогі – батьки» з метою інформування дітей про природу.

Визначена сукупність дидактичних умов формування цілісного сприйняття природи детермінують і процесуальне наповнення, дають загальне розуміння процесу та визначають особливості методики спрямованої на формування у дітей старшого та молодшого шкільного віку світосприйняття.